

КОНТУРИ ЛЕКСИКО-ТОПОНІМІЧНОЇ СТРАТИГРАФІЇ УКРАЇНИ І ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНЦІВ

Костянтин ТИЩЕНКО

Слова — найнадійніші свідки історії мови. В них настільки очевидно і міцно закарбовані культурні й історичні факти, що їх не можна спростувати... Завдяки своїй божественній (тонкій) природі і зв'язку з суспільством у мовному суді вони виступають сміливими і об'єктивними свідками¹.

*Рамананд Тіварі,
сучасний індійський мовознавець*

У рамках науково-дослідних студій Лінгвістичного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка за кілька років завершено основну частину систематизації результатів досліджень давніх етномовних контактів українського словника й топонімії України. Викладена далі сукупність лінгвістичних фактів є узагальненням 350 публікацій у цій галузі. На їх упорядкування й узгодження витрачено понад три тисячі годин дослідної праці. Висновки досліджень частково оприлюднені². Після класифікації матеріалу за часовими пластами отримано підсумкову стратиграфічну блок-схему хронології фактів української топонімії та запозиченої лексики (див. рис. 1). Сконцентрований у схемі зміст несе в собі нову наукову якість і відображає висновки дослідницької праці кількох поколінь мовознавців.

Важливим рушієм наукового синтезу залишається його педагогічне переосмислення. Це зумовлює і вибір переконливої проміжної форми добутого теоретичного синтезу у вигляді суміщеної таблиці двох генетично незалежних груп мовних фактів — лексичної і топонімічної (див. рис. 2). Кореляція (взаємна відповідність) цих пар мовних пластів різної природи унаочнила існування внутрішньолінгвістичної гарантії вірогідності, реальності викладеного матеріалу. Справді, не лише лексикографія констатує наявність в українському словнику кількох явних фракійських запозичень, але зі свого боку й топоніміка знає в Україні групу географічних об'єктів з назвами від фракійських основ. Такі самі послідовно безвиняткові відповідності існують між фінськими, балтійськими, іллірійськими, романськими, германськими,

монгольськими, тюркськими пластами українського словника й топонімії України. Як видно з таблиць, у межах кожного етномовного пласту сучасна етимологія навчилася розрізняти мовні явища, відмінні за відносною хронологією: наприклад, давньобалтійські й литовські, давньо- й новогрецькі, серед германських — готські, скандинавські й німецькі.

Конкретне уявлення про склад кожного з пластів дає рис. 2. Цей склад свідомо обмежений кількома лексичними прикладами для збереження оглядності самої таблиці. Решта даних міститься у вказаних у списку літератури публікаціях з необхідними поясненнями й посиланнями. Увесь класифікований матеріал покладено тепер в основу комп'ютерної моделі історичних контактів українського словника й формування топонімії України, над якою працює колектив Лінгвістичного музею Київського університету ім. Т. Шевченка.

14 найдавніших — а тому й найскладніших для вивчення — пластів топонімів і апелятивів українського словника належать до періоду, ранішого за X століття. Очевидно, що саме для цього часу — за браком письмових пам'яток — набуває першорядного значення мовна пам'ять народу як джерело фактів про тодішні етнічні контакти. Їхню реальність в кожному окремому випадку верифіковано власними засобами лінгвістики — як сказано, подвійною відповідністю топонімів того самого етномовного походження, що й лексичні запозичення певного історичного періоду. Зрозуміло, що така масова відповідність топонімії і словника може бути наслідком тільки часової тягlosti того самого конкретного етносу: саме через масовий характер відповідностей ми не можемо вказати іншої причини їхньої появи й утримання до наших днів на даній території. І власне тому виявлені кореляції двох стратиграфій — лексичної і топонімічної — набувають діагностичного значення і безпосередньо стосуються українського етногенезу.

Ще 13 пізніших пластів мовних запозичень і топонімів назбиралося за тисячоліття писемної історії Київської та Галицької Русі й

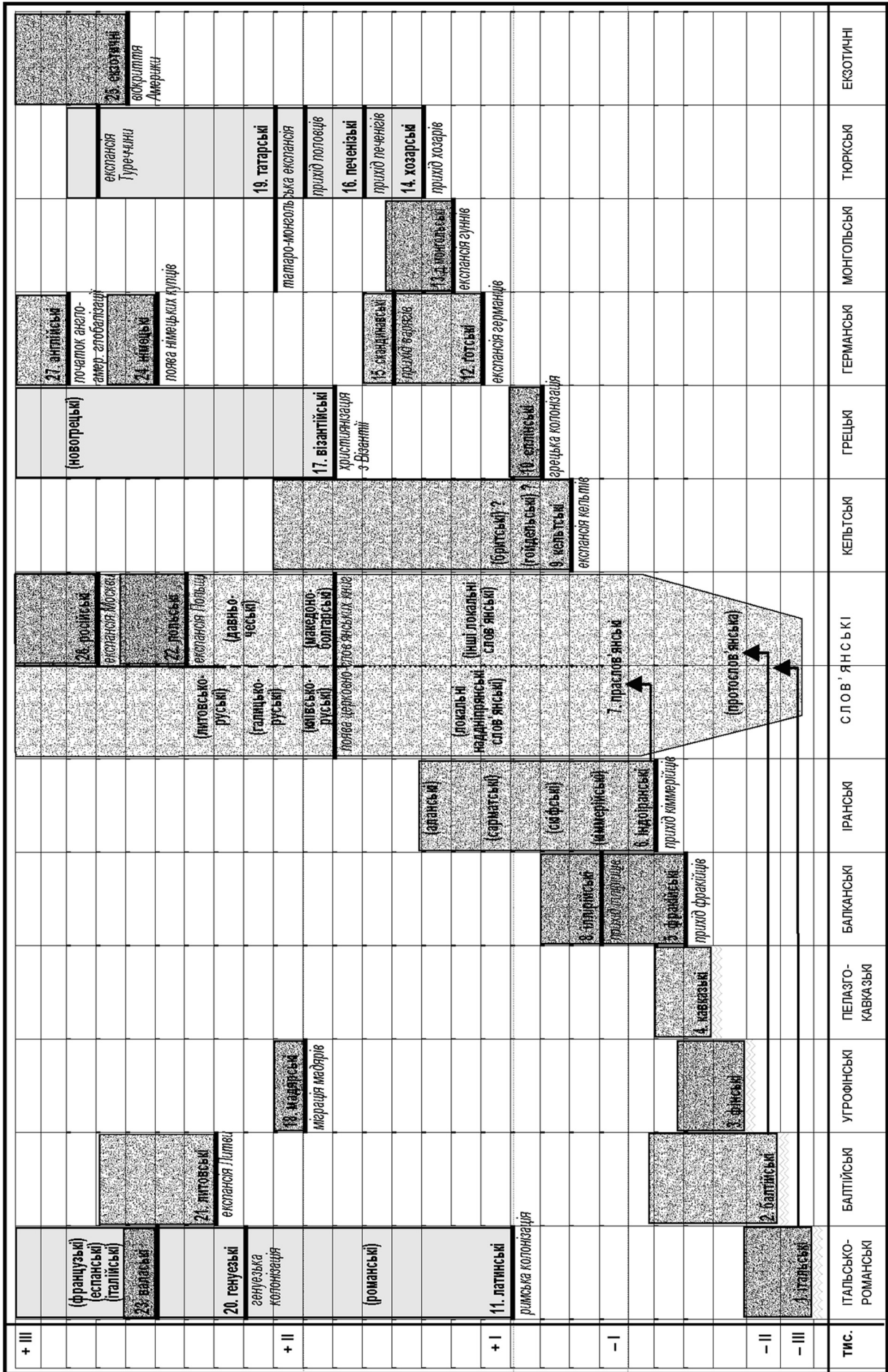

Рис. 1. Хронологія етноісторичних контактів українського словника і топонімії України

України, — і вже саме тому ці пізніші факти мають відносно меншу цінність для відтворення подальших етапів етногенетичного і етнокультурного процесу. Тим часом до обох підсумкових таблиць заведено всі 27 хронологічних пластів лексики. Запропоновану для них відносну хронологію не слід вважати остаточною. З таблиці на рис. 1 бачимо головну відмінність цих двох часових половин українського лінгвоетногенезу: якщо впродовж давньої історії (до X ст.) сусідами слов'янських предків українців ставали щораз нові етномовні групи племен і народів (шари 1-14), то пізніше (аж до появи запозичень з екзотичних мов) повторні епізоди мовних контактів мали місце виключно в уже знайомому колі генеалогічних груп мов (шари 15-24, 26-27).

Етномовну проекцію давньої історії України у підготовленій тематичній експозиції Лінгвістичного музею представлено у вигляді 52 карт і 43 таблиць, комп'ютерне опрацювання яких здійснене автором у співпраці з Б. Рудим і Д. Дзюбою. Найдавніший період стосується праслов'янського продовження попереднього мовного стану. Тут ідеться про мовні контакти слов'янських індоєвропейців (термін О. Трубацова) у III — на початку II тис. до н. е. Відповідно до сучасних лінгвістичних досліджень (Г. Краге, О. Трубацов, В. Топоров)³ в Україні надійно представлена давньоєвропейська гідронімія і є топонімічні свідчення подальших (не найраніших) етномовних стосунків протослов'ян з прабалтами (за О. Трубацовим).

Локальні контакти II тис. до н. е. наддніпрянських і наддністрянських говірок праслов'янської мови засвідчені з мовами народів сусідніх земель, а саме — прафінів (В. Топоров, О. Трубацов)⁴, пелазго-кавказців і фракійців (С. Хайдаков, В. Нерознак)⁵. На початку I тис. до н. е. якісно новим утворенням у колі діалектів місцевих слов'янських індоєвропейців стає їхня центральнослов'янська група, формування якої ми пов'язуємо з активним іранським впливом на протослов'янські говірки (В. Абаєв⁶, Г. Шустер-Шевць⁷, О. Трубацов⁸). Масштабні студії формування праслов'янської мови саме за даними слов'яно-іншомовних контактів провів В. Мартинов⁹. Від тих же часів досі відчутний (особливо у Карпатах) іллірійський мовний внесок (В. Нерознак)¹⁰, як і численні свідчення довгого співжиття наддніпрянських і

наддністрянських слов'ян з кельтами (див. низку наших недавніх публікацій¹¹).

Мовні зв'язки з античним світом представлені краще вивченими давньогрецькими¹², римськими¹³ й готськими¹⁴ впливами як у лексиконі, так і в топонімії України. Ранньосередньовічні письмові джерела підтверджують помітне також і в мові значення тогочасних взаємин з монгольськими й тюркськими племенами. Слідами тих контактів лишаються лексичні й топонімічні впливи часів Аварського й Хозарського каганатів¹⁵. Огляд дописемного періоду українського лінгвоетногенезу дає змогу по-новому подивитися на етимологію назв слов'янських племен і дотичних проблем їхнього просторового розміщення, що становить тему окремої наукової розвідки.

На відміну від штучних формалістичних обмежень хронології української мови (використовуваних переважно в позанаукових цілях), — “за недоглядом” такі обмеження не поширюються на український словник. Як і лексичні системи будь-якої іншої мови, сучасний український словник сягає яких завгодно часових глибин: ця наукова теза є бездоганно коректною. Справді, український словник досі несе в собі все набуте за цілу мовну історію українців включно з їхніми мовними предками. У генетичному плані словник успадкував усі попередні пласти нашої мови — хоч слов'янські (у тому числі й локальні), хоч індоєвропейські, хоч бореальні (ностратичні), — і проти цього навіть у запеклих опонентів ради нема. Разом з тим, в ареальному плані він увібрав і тисячі запозичень практично з усіх мов історичних сусідів місцевих слов'ян над Дніпром і Дністром. Помітна, а часом і значна частка цих запозичень відсутня у словниках інших слов'ян, або наявна лише на периферії слов'янського світу (наприклад, у кашубів, сербо-лужичів), що доводить їхню велику давність (правило периферійних архаїзмів). Цілком природно, що слова нашого словника масово вживаються у сучасному живому мовленні української мови або зафіксовані у її письмових пам'ятках.

Саме у своєму сукупному складі українська лексика набуває всієї очевидної неповторності і яскравої індивідуальності, яку зумовлює лише реальна, справжня історія (не міфічна і не міфологізована). Це помітно як-

№	Час	Назва мовно-історичного пласта	ПРИКЛАДИ:	
			з топонімії	з лексики
27	Від XIX ст.	Англiцизми, американiзми	Мiкротопонiми: Вокзал, Макдональдс, Мандарин-Плаза	трамвай, труси, дiлер, брокер, хайтек, драйв, шоу-бiзнес
26	Від XVIII ст.	Росiянізми	Сєверодонецьк, Утине, Iзобiльне, Уютне, Укромне, Переводчикове	вислуга, союз, котлован, промисловiсть, баранка, мiроприємство+
25	Від XVII ст.	Екзотизми	Мiкротопонiми: Кав'ярня, *Мокасини"	томат, банан, ананас, гамак, шоколад
24	XVI-XVIII ст.	Нiмецькi германiзми	Асканiя-Нова, Лемберг+, Блюменталь+, Розенталь+	дах, фах, льох, брутхт, друк, хутро, страйк, рахунок, дякувати, рятувати, гвалт, смак, [файний]
23	XV-XVIII ст.	Валахiзми	Репосул, Репедзел, Рипеда, Рипа	царина, г'ляг, зг'лягатися [ЕСУМ]
22	XV-XVIII ст.	Полонiзми	Кролевець, Свiрж, Блотниця, Злочiв, Янпiль, Садагура	криж, ковадло, простирадло, шлюб, кодло, плентатися, певний, принаймнi, дощенту
21	XIV-XVI ст.	Лiтуанiзми	Кудрявець, Жавинка, Локня, Полошки, ур. Кiзючеве, Радивилiв	жлукто, пелька, перiщити, нишпорити, джигун, [мешти], ремесло, толока, гаразд
20	XIV-1475 р.	Генуезькi iталiзми	Солдайя+ (Судак), Чембало+ (Балак-лава), Джалiта+ (Ялта), Алустон+ (Алушта), Камiлле+ (Аю-Даг)	скриня, шарбун, барило, пляшка, стрiчка, бенкет, кошт, решта; [бунацiя, тромонтан, левант, пунент, вольти, орца, бастуння]
19	XIII-XVIII ст.	Татаризми	Крим, Бахчисарай, Черкаси, Кременчук, Манкермен+ (Киiв), Гаджiбей (Одеса), Ахтiяр (Севастополь), Ахмечет (Сiмферополь)	чабан, отара, табун, аркан, бунчук, торба, гайда, батiг, байрак, гарба, гарбуз, тютюн, кiш, могорич, харциз, бугай, орда, козак, ватага, сарай, башлик
18	XIII-XVII	Мадяризми (угризми)	Унгвар+, Мункач+, Берегсас+	чота, хутiр, кучма, гусар, гайдук, [газда, легинь]
17	Від 988 р.	Вiзантiйськi грецизми	(Херсон, Феодосiя)	грамота, дяк, миска, мак (iтра), огiрок, левада, (ранiше через готську церква, хрест, пiст, пiп)
16	IX-XIII ст.	Печенiзькi й половецькi тюркiзми	Трул+, Варух+, Печенiги, Печенiжин; Кагарлик, Кiчкас, Ингул, Iзюм	шатро, курган, ковпак, товар, лоша, бур'ян, яруга
15	840-920i рр.	Скандинавськi (давнi шведськi) германiзми	Кæпугард+ (Киiв), Ruzaland+ (Русь); (Глiбовичi, Ольжичi, Iгорiвка)	щогла, стяг, кодола+, [гайстер]
14	VIII-IX ст.	Хозарськi тюркiзми	Козара, Козари, Козаричi, Козарiвська	козарлюга (Абаев)
13	VI-XIII ст.	Монгoлiзми (гунськi, аварськi й пiзнiшi)	Умань, Унава, Онут, Внуди, Вовнiг, Обарiв, Жупа+, Оброшин, Ображiївка	табiр, корогва, (жу)пан, каган, хохол, гиря, вертеп, халява, [холошнi] (потiм — чавун, пирiг, курiнь, баламут, богатир)
12	166-375 рр. i до VII ст.	Готизми, гeпiдизми	Мерефа, Мурафа, Молода, Гутило, Танискава, Щира, Тирихва, Терехтемирiв, Пiскава (Трубачев та iн.)	виноград, буква, верблюд, художник, полк, князь, хлiб, хлiв, дошка, серга, шеляг, мито, пiнязь, лихва, щирий, цямрина, цебро
11	Від 102 р.	Латинiзми	Тячiв, Текiв, Домниця, Троян(и), Римiв+ (Бурiмка), Рими, Красiiв?	цибуля, редька, оцет, глек, коляда, цят(к)а, цегла, поганий, русалка, кошуля, чинш
10	Від -V ст.	Еллiнiзми	Ялта, Алушта, Меганом, Мiсхор, Ольвiя+, Пантикапей+ (Бiлецький)	корабель, комора, [колиба], баня?, терем? (Пономарiв, Клименко)
9	Від серед. -I тис.	Кельтизми	Галичина, Горгани, Радоробель, Сейм, Єсмань, Диканька (Трубачев, Тищенко)	боярин, слуга, влада, лiки, бевзь, чебрець, щит, полуда, лудити, молитися, сало, брага, монисто/намисто (Шахматов, Стрижак)
8	Від -VII до -IV ст.	Иллiризми	Карпати, Самбiр, Горинь, Iква, Говтва, Медобори (Трубачев)	цап, чiп, шутий, борть, бгати, поратися, порпатися, порплиця, [бабратися] (Нерознак)
7	Від -I тис.	Праслов'янськiй шар	Стебник, Стир, Сян, Iрпiнь (Трубачев)	коса, граблi, снiп, пшениця, полоти, цiлина, теля, кожух, рукавицi, полотно, посуд, пила, вiдро, човен, пиво, сад, ягода
6	Від -I тис.	Иранiзми	Днiпро, Днiстер, Хорол, Прут, Дортоба, Артополот, Слiпорiд (Фасмер, Стрижак, Абаев, Трубачев)	Бог, хата, бачити, дбати, тривати, жвавий, збiжжя, почвара, [хупавий], шупити, темрява (Трубачев, Мартынов)
5	Від -XI до -VII ст.	Фракiзми	Товтри, Сiрет(2), Ятрань, Iртниця (Трубачев)	цiвка, т'яма, кпити, кпини, кебета, [гагiлки]
4	Від -II тис.	Кавказькi феланiзми	Псло, Псоля, Ворскла, Субот (Тищенко; Железняк)	зубр, черешня, осокiр, вино, опiя, морока, меч, шарпати (Нерознак)
3	Від -II тис.	Фенiзми	Воронiж, Борзна, Сож, Киiв (Трубачев, iн.)	дуб, сом, щука, щупак, щур (Топоров, Трубачев)
2	Від -II тис.	Балтизми	Сквира, Шандра, Желянь, Iвот (Трубачев)	сват, перст, ярчук
1	Від -III тис.	Праiталiзми (централно-європеiзми)	Ромен, Ромни, Солучка, Товмень, Телемень, Тумень, Тумiнь (Трубачев)	молот, горн, лiвий, мана, господь, говiти (Трубачев)

Рис. 2. Сумiщена стратиграфiя українськoї топонiмiї та лексичних запозичень

раз у колі споріднених словників. Окрім безперечно спільної з ними частини, значне місце належить тут і сепаратним контактам, і запозиченням, відсутнім в інших слов'ян, і лексичним регіоналізмам — яким байдуже до штучних розподільних бар'єрів. Ба більше — свідчення словника є масовими й неспростовними саме у своїй сумі, підсумку, цілокупності, — навіть коли окремі факти й можуть ставати здобиччю дискредитаторів. Навпаки, любов до свого предмета разом з науковою принциповістю дали змогу вченим з'ясувати величезну роль запозичень у словнику кожної мови, де вони, як правило, складають більшість слів. Так, за підрахунками О. Трубачова російський словник містить 58 % пізніх запозичень, 10 % слів невідомого походження і ще значну кількість раних запозичень¹⁶. Аналогічна картина звичайна і для інших мов — див. етимологічні словники Клуге¹⁷, Доза¹⁸, Кортелашо-Цоллі¹⁹, ЕСУМ²⁰, ODEE²¹, GPC²², SSA²³ тощо. Тож виглядають наївними настанови тих плекальників “чистоти й непорочності” рідної мови, які закидають науковим часописам “брак патріотизму” за інформування читачів про справжню, реальну історію слів нашої мови. Від приховування факти не перестають існувати. Ніде правди діти: наші слова буква, хліб, хлів, верблюд, князь, шолом, мито, лихвар походять таки з готської мови; лікар, броня, щит, брага, ябеда, поневірятися — таки з кельтських; хата, Бог, збіжжя, тривати, дбати, жвавий, почва-ра — таки з іранських; табір, корогва, холява, хохол, баламут, гирия, чавун, пиріг, ковбаса — таки з монгольських. І яка колоритна ця об'єднана різноманітність!

Гегелівська думка про взаємодію як кінцеву причину всіх речей не мусить нас облишати. Саморозвиток в етногенезі справді відомий, але замкнені суспільства на островах чи в гірських долинах завжди були винятком і узбіччям історії. Кінцева причина нинішнього розмаїття українського словника — в учорашніх півдних контактах наших предків з сусідами. Це наукове твердження далеке від жупела інтернаціонального братання. Інакше кажучи, слово хата й топоніми Артополот чи Дортоба — це наслідок контактів між мовами двох локальних груп конкретних народів, це факти протоукраїнської і скіфо-іранської істо-

рії — і тільки їх. Відомі навіть з літературних творів українські степові діалектні назви вітрів — тромонтан, левант, пунент, як і десятки інших генуезьких місцевих запозичень (бастуння, бунація, забунацало, орца, вигорцав тощо) — це факти історії степових прибережних груп українського етносу і генуезців, носіїв історично попередньої форми сучасного їхнього діалекту італійської мови²⁴, — і вони стосуються лише цих двох етнічних груп. Суккупність отаких контактних, біетнічних мовних фактів якраз і зумовлює неповторність, самотність словника й топонімії кожного етносу, до яких інші сусіди непричетні²⁵.

Часом характер слова вказує на контакт кількох етносів — але знову без сторонніх. Назви Дністер і Дніпро О. Трубачов подає як іранські, проте вказує, що вони засвоєні слов'янами (очевидно ж, не абстрактними, а місцевими) через даків чи фракійців. Сучасна українська назва міста Судак походить з аварського (монгольського) слова souγα(t) “військова здобич; подарунок з неї”²⁶ [Менгес, 135], пор. письм. монг. salga, монг. салга “відділяти”²⁷ [СТМЯ, II; 58, 59]. Це пояснює не лише генуезьку форму Solda(ch)ia і сусідній давній топонім Солхат (теперішній Старий Крим), але і близько сотні Солотвиних, Слатиних, Салтових, Суличівок, Сульжиних, Сурганів, Суражів. Слова церква, піп, піст, сатана засвоєні слов'янами з грецької, але через готську — отже, за 600 років до офіційного прийняття християнства з Візантії (до речі, не у грецькій, а в македоно-болгарській мовній формі). Назви Дортосай або Кічкас документують трибічні мовні контакти таки ж місцевих наддніпрянських іранців (скіфів), знову місцевих степових тюрків (хозарів або печенігів) і таких само місцевих, тутешніх “слов'ян Наддніпрянщини”. Те, що останній вираз у лапках — усього лише синонім східної частини протоукраїнців (слов'янських предків українців), стає очевидним з тяглої традиції побутування, скажімо, поруч із іранською назвою полтавської річки Артополот її правильного смислового відповідника — української назви р. Богівка, або називання місцевими людьми степової річки Дортосай (з ір. “гончарна”) також і Гончарихою (О. Стрижак)²⁸.

Усна традиція україномовного населення зберегла без спроб “народної етимології” і чис-

ленні випадки повної топографічної відповідності, осмисленості іншомовних назв з їхнього вихідного етномовного матеріалу. Так, с. Гіркани Лв, Гергели Пл, Журжинці Чк лежать біля підніжжя видовжених горбів (кельт. *gog-gan* – “довга гора”, – пор. і назву хребта у Карпатах Горгани), а с. Гранівка Тр – поблизу заболоченого берега р. Пляшевої (кельт. *granos* “болото”), – пор. с. Гранки-Кути Лв, Гранове Хк, р. Грана Жт тощо. Біля гирла р. Радоробель (кімр. *ghaeadr-awl* “порожиста, каскадна”) на р. Уборті влітку 2003 року троє науковців з Києва справді виявили кам’яний поріг (перекат), – пор. с. Радровель, Радровель Жт, Рв, Радомля См²⁹. З тривалого власного досвіду топонімічних студій можемо засвідчити: перелік таких відповідностей в Україні – безмірно великий (див. рис. 3).

Є парні назви-дублети й на давніх теренах “наддністрянських слов’ян” – західної частини протоукраїнців. Навіть коли обмежитися лише кельто-слов’янськими дублетами (пор. сусідство неврів³⁰), то виявляється, що обабіч р. Стрвях лежать села Верхівці Лв й Баранівці (кімр. *bar* “височина”), – пор. Бар Лв (для назви Бару Вн наводять переважно історично-легендарне пояснення), Барахти Кв тощо; с. Нагірне Лв – поблизу р. Бримівка, а с. Бринь ІФ – поблизу с. Височанка, – є і просто с. Бринці-Загірні Лв (кімр. *brup* “гора”). Біля зарослої очеретом і ситняком долини р. Ситенька лежить с. Корсів Лв (кімр. *cor-sen* “очерет”), – пор. неподалік с. Курсинка Тр на р. Пляшевій і ще декілька Корсунів у Наддніпрянщині. Ба більше, ми спостерегли чимало прикладів повторень тих самих дублетів (!): так, С. Орховичі Лв лежить біля Заліжців Тр, а інші Орховичі Лв – неподалік від Зав’язанців (ірл. *ogiel* “підлеглі, що дають заручників”³¹) – не виключено, що третю таку ж пару склали вже змінені народною етимологією територіально близькі наддністрянські (Д)оросівці Чв та Заліжики Тр (< *Заліжчики, пор. Заліжці Лв). Або: с. Мальнів Лв (кімр. *mael* “князь”³²) розташоване поруч із с. Чернів (кімр. *teup* “володар”), як і Малинище Лв – біля с. Черниця, та навіть іще прозоріші пари: с. Малеве Тр біля с. Княгинине, а під Перемишлем – с. Malchowice біля с. Кпіазусе...

Ясно й очевидно, що історична тяглість і заслуга збереження таких синонімічних пар

назв стосується лише конкретних (щораз інших) груп місцевих слов’ян, а не слов’янства в цілому. Звичайно, аналогічні пари відомі й на теренах поширення інших мов: наприклад, назву річки Ропша на Брянщині вчені виводять з іранської (пор. перс. *rubah* “лисиця”), при тому що місцеве (тепер російськомовне) населення, явно далеке від вивчення іранської філології, називає її якраз Лисичка, не підозрюючи, що це і є переклад першої, незрозумілої назви... До всього, притока Ропші-Лисички має назву Лопанка < пор. лит. *lare* “лисиця”³³! Цей рідкісний тополандшафт сусідів гідно поцінований дослідниками, які пишуть: “Сусідство названих балтійського, іранського і слов’янського гідронімів в даному разі унікальне і становить певну цінність як свідчення про відповідне сусідство балтійського й іранського етнічних елементів – свідчення тим паче об’єктивне, що є змога перевірити його в умовах гідронімічного контексту”³³. Варто зазначити, що, незважаючи на безупинну деструктивну дію “народної етимології”, зв’язок із гідронімами назв сіл на Ропші й Лопанці ще цілком відчутний: це с. Робское і Лопандино (під Комаричами на межі Орловської області).

У принципі, всякий науковий факт може мати відмінні інтерпретації, у чому й криється небезпека маніпулювання наукою. Особливо коли за це беруться люди з (під)свідомими філантропічними настановами, але без філологічної освіти. Та навіть і серед фахівців-лінгвістів для одних безперечний ексклюзивний українсько-білоруський іранізм хата свідчить лише про “пізній характер” і “всю відмінність у віці” цього слова від загальнослов’янського (за)кут. Для інших – це цілком очевидний прояв винятково довгих місцевих іранських контактів, які, виходить, тривали для протоукраїнців на півтисячі років більше, ніж для решти слов’ян, адже, справді, на зміну скіфському к- за цей час встигло прийти сарматське х- (не забудьмо, що йдеться все рівно про II ст. н. е.). До речі, це засвідчують і українські топоніми Салтове, Артополот, у яких сарматське -л- відповідає давньоіранському (скіфському чи може навіть кіммерійському) звуку -р- тих же коренів інших гідронімів України – Сарда, Сердоба, Прут.

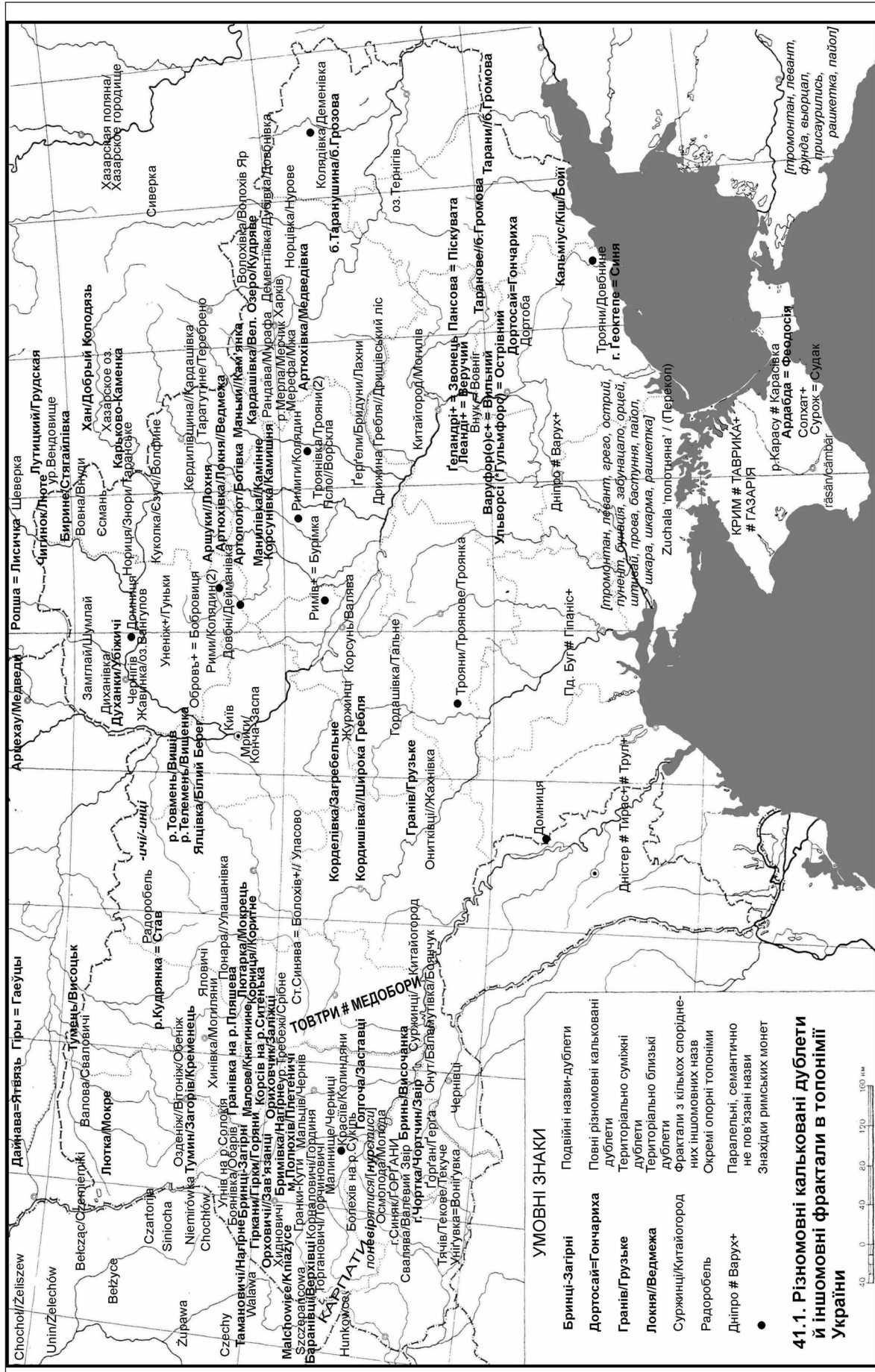

Рис. 3. Різномовні топонімічні дублети України

Для шанувальників “народних етимологій” є ознакою поганого тону навіть сумніватися в “нашості” сотень “немовби зрозумілих” назв: вони їх вважають аксіоматично слов’янськими: Горгани, Гданськ, Галичина, Карпати, Псло, Ворскла, Радоробель, не кажучи вже про Русь і Київ, або етноніми на зразок поляни, деревляни, дреговичі. Справді, в часи атомарного підходу до ізольованих мовних фактів чимало зусиль було витрачено на аргументацію цих, частково ще літописних наївних пояснень. При цьому ономастика дотепер часто не гребує відвертим підпиранням топонімічних легенд, місцезнаменем — біля алхімії і астрології. Проте в міру того, як сучасна філологія отримує більше відомостей про аналоги цих слів у сусідніх мовах, вона стає спроможною аналізувати їхні словотворні моделі, форманти, топооснови і змушена враховувати досягнення суміжних наук. Саме тому на зміну некритичним “наївно-патріотичним” поясненням таких назв неминуче приходить розуміння їхньої включеності до того чи іншого потужнішого біетномовного пласта. У такий спосіб і в нашій науці краще виявляється ворогом доброго. Зауважимо, що жодне з них не виключає інше, а співіснує з ним, залишаючи вибір для користувача, здатність якого аналізувати переважно зумовлена кількістю, якістю і колом попередньо засвоєної інформації.

Ми поділяємо думку, що, всупереч першому враженню, справжній сенс типології етногенезу полягає в тому, щоб “з’ясувати неунікальність... еволюції, адже всяка унікальність дає підстави для сумнівів”³⁴. Якраз і насиченість запозиченнями словника всякої мови, і етномовна мозаїчність топонімії кожної країни — це типові, неунікальні риси мов і країн. Так, автори сучасної синтетичної праці з романського мовознавства вказують на аналогічні сліди “своїх”, дороманських етномовних контактів. “Матеріальність субстрату, — пишуть вони, — в очевидний спосіб проявляється лише в галузі лексики і, зокрема, у топонімії: так, наприклад, [в Італії] топоніми Падуа, Віченца, Абано, Есте мають давньовенетське походження, назва Мілан запозичена з кельтської (букв. “середня рівнина”, як і численні Meillant у Франції), Вольтерра і Кортонна — з етрусської, Ночера — з умбрської, Авелліно — з оскійської, а Неаполь має

усім видну грецьку природу (Neapolis “нове місто”)³⁵. Існують цілі зведення сучасних мовних даних в цій галузі про різні країни Європи³⁶ (див., напр., [Kiss, Fischer, Eichler, Walter, Manczak, Стрижак, Трубачев, Никон, Мурзаев, Поспелов] та ін.).

Не менший від українського словника, реєстр географічних назв України включає, навіть за скромними оцінками, понад 100 тисяч ойконімів, оронімів, гідронімів, не враховуючи мікротопонімії. Цим топонімія нагадує своєрідну мовну систему. Саме завдяки своїй масовості і водночас типізованості, топоніми надаються до ролі важливих аргументів у контрверсіях теорій лінгвоетногенезу. Зусиллями поколінь дослідників (М. Фасмер³⁷, О. Стрижак, А. Білецький, А. Непокупний³⁸, В. Абаєв) в цьому велетенському мозаїчному масиві застиглої мовної матерії поступово починають проступати окремі страти — хронологічні пласти топонімів спільного походження. У парадоксальний спосіб саме з багатократною, тисячі разів повтореною констатацією збігів іншомовної приналежності як певної групи лексичних запозичень, так і певної групи топонімів України, виростає добутий незалежно від інших наук висновок про давність і тяглість української присутності на цих землях. Справді, ці збіги свідчать про споконвічне (принаймні 4-тисячолітнє) існування на землях теперішньої України носіїв української мови наших сучасників та її попередниць — прото- і праукраїнського варіантів мови наших предків, місцевих слов’ян.

Найменше хотілося б, щоб викладені наслідки тривалої дослідної праці були інтерпретовані як якась новомодна теорія українського етногенезу, в дусі умоглядних “тричленних” етнокультурних побудов, — адже очевидно, що викладений тут матеріал переважно давно відомий фахівцям і не дає підстав для сенсації. Насправді — це ґрунтовне (ніяк не “тричленне”) зведення мовних фактів. Апелятиви й топоніми об’єктивно й неупереджено свідчать про послідовні етапи нашої ранньої дописемної історії. Кожен з тисяч описаних фактів документований конкретним посиланням на відповідні сторінки аналітичних праць численних лінгвістів. Справді новою є системність зведення даних, здобутих в окремих галузях історичного мовознавства.

Автор вдячний усім своїм опонентам, учасникам обговорень і рецензентам частин праці. Але, як влучно висловився за аналогічних обставин історик Б. Ф. Поршнев, “найменше за все я прийму закид, що викладена теорія — складна. Все те, що... було написано [на цю величезну тему] вже тим одним погане, що недостатньо складне. Залучений звичайно поняттєвий апарат гранично спрощений. І я сприйму лише зворотну критику: коли й мені покажуть, що й моя спроба ще не накреслює достатньо складної дослідної програми. (...) Повноти знань досягають безмежним звуженням поля. Можна все життя плідно працювати над деталлю. Але діє і зворотний закон: потрібний загальний проект, загальне креслення, хай навіть згодом у конкретному опрацьованні все тією чи іншою мірою зміниться. (...) І хтось мусить, усвідомлюючи всю відповідальність креслення нової конструкції, все ж його пропонувати”³⁹.

У наші дні посиленого іншомовного тиску на українську мову все-таки вже “держава держить” (Л. Костенко). У попередні ж століття, поза сумнівом, тримала сама лише етнічна територія. Випрацьовану в українознавстві дуже важливу тезу про тяглість українського населення на землях України впродовж тисячоліть щонайкраще унаочнюють саме перехресні дані словника і топонімії. Як впливає з аналізованих сотень публікацій, таких свідчень виявлено чимало.

По-перше, це вже згадані іншомовно-українські перекладні дублети — збережені у мовній традиції десятків і десятків поколінь місцевих людей паралельні назви географічних об’єктів, що становлять реліктові правильні переклади (!) давніх назв, ключ до розуміння яких колись зник разом з відповідним іншомовним середовищем, і лише в нові часи віднайдений фахівцями. Зокрема, це названі вище ірано-українські пари (Артополот (2 річки) / Богівка Пл, Пансова / Піскувата Дп, Дортоба / Гончариха Зп, — О. Стрижак. Цим дублетам, виходить, близько 2,5 тис. років. (З іншого боку, ніхто ж тепер не сумнівається в іранському, скіфському походженні одночасних з цими назв п’ятьох великих річок Причорномор’я — Дунаю, Дністра, Дніпра, Дінця, Дону! Але ж і це скіфські часи — таки V ст. до н. е.). Звідти ж бере по-

чаток українське фарингальне г, яке зумовило й пізніші протетичні г- і в- (гузенький, гулиця, вус, вухо, вулиця). Такої ж сивої давнини сягає ще й наш правічний пласт скіфських словникових гостинців: дбати, тривати, бачити, жвавий, раріг, кат, занехаяти з двома сотнями (!) похідних.

До цього ж типу перекладних дублетів належать і достережені нами кельто-українські пари ойконімів (початку нашої ери) с. Духанки / Убіжичі Чг, Конча-Заспа Кв, Орхівці Ль / Заліжці Тр, або в унікальному районі Північної Слобожанщини: с. Артюхівка (імовірно кельтська назва) / поруч Локня (її балтійський дублет) / недалеко — Ведмеже (її український відповідник). Тут явно молодша остання пара назв, як і західнополіські р. Кудрянка = Став (лит. kudra “водойма, болото”, — А. Непокупний) аналогічні до двомовних литовсько-білоруських ойконімів Гіры-Гаевцы та Дайнова-Ятвязь, — пор. П. Гаучас⁴⁰.

По-друге, тяглість населення і спадкоємність поколінь унаочнюють сотні давніх іншомовних назв, досі мотивованих місцевими топографічними умовами, або назви з упізнаними етнофорними основами чи матеріальними звуковими збігами. Це добре відомі іранські гідроніми переважно Лівобережної України, виявлені М. Фасмером, В. Абаєвим, О. Стрижаком, В. Топоровим, О. Трубачовим: р. Домоткань, Самоткань, Снопородь / Сліпорід (3 назви), Надра, Пансова, Хорол, Сарда, Сердоба, Удай, Удава, Ірка. Це також чималий пласт кельтських топонімів, серед яких: р. Ібр, Грана, Радоробель, Сейм, г. Горгани, с. Гіркани, Гіргели, Журжинці, Журжевичі, Нориця, Понора, Корделівка, Кордишівка, Корсунь, кельтські назви селищ на витоках річок України. А чого тільки варта пара дієслів поневірятися / діал. [нуретиси]! — Адже в ній з очевидністю зафіксована тотожність етнофорної основи нур-/невр-... І цим збереженням усною традицією назвам, виходить, також не менше 2 тисяч років.

Про дальшу історичну тяглість місцевого населення свідчать назви багатьох населених місць із знахідками римських монет — з імовірно римськими основами: численні Доманівки, Домниці, Рими, Римови, Трояни, Троянівки. Їм відповідають і запозичення з латини — цята, коляда, кошуля, цибуля, редь-

ка, келих, — і давні киеворуські назви мір ваги, скальковані з назв фізично однакових з ними римських мір (!): четверик / лат. *quadrigalus* (26,26 л), півосьмин / *medimnus* (52,52 л), як і ексклюзивний серед слов'янських мов (тільки в нашій мові наявний!) український дієслівний простий недоконаний майбутній час їстимемо / іт. *mangeremo*, питимете / *berrete*: це прямий аналог італійського чи французького відповідника (через народну латинь)⁴¹. Виходить — це спогади контактів майже 18-столітньої давнини.

Не набагато молодші готські релікти: Мурафа, Тирихва, Терехтемирів, Леплява, Піскава (О. Трубачов і ін.): це той же топонімичний пласт, що й назва р. Влтави < *Wiltahwo*⁴² “дика вода”. В українському словнику цьому періоду відповідають давні й надійні готизми: буква, виноград, верблюд, князь, шолом, полк, хліб, хлів, серга, скло, художник, щирій, цярина, цебро, мара, примара, марний. Дослідники звертають увагу на цілу групу збережених саме в українській готських запозичень з фінансової сфери: шеляг, пінязь, мито, митниця, лихва, лихвар. За авторитетним висновком В. Топорова, “сама вагомість готського культурного шару в праслов'янській (всупереч відносно короткому часу безпосередніх контактів — два-три століття) недвозначно вказує на вкрай важливу роль готсько-слов'янських мов[них] і культурних взаємин...”⁴³, на наявність “потужного готського впливу на слов'ян у III-V ст. у Причорномор’ї”⁴³. Для нашої теми важливе визнання В. Топоровим “безперечних випадків, коли південно-східнослов'янські (? — К. Т.) мови краще зберігають готську спадщину. Імовірно, це можна пояснити тим, що саме предки південних і східних слов'ян перебували в переважному... [і] найтривалішому... спілкуванні з готами”⁴³.

Зверху все це вкрито мережею ранніх монголізмів, які сягають гунських часів (це було 1500 років тому): Вовнізький поріг, Внуди, Онут, Онючка, Гуньки, Гумань⁴⁴... У словнику це — табір, корогва, каган, (жу)пан, гирия, вертеп, хохол, халява, [холошні]. Місцева лексика в Криму продовжує і готські *gazp* і *cambar* (“дім” і “цярина”), і генуезькі назви вітрів (ім “усього” по 600 років). Сіверщина досі зберігає свій 500-річного віку

пласт литуанізмів часів Великого князівства Литовського — Клишки, Полошки, Шакутінщина, Шалівщина... Далі — досі помітні польські вкраплення (Кролевець, Блотниця, Злочів, Дептівка, Янів) і очевидні росіянізми (Утине, Ізобильне, Северодонецьк).

Перед нами мозаїка нашої живої історії: в такому неповторному вигляді її немає в інших народів (у них є свої). Це справжня, не-підробна жива українська ДОПИСЕМНА ІСТОРІЯ, бо засвідчена, збережена й донесена до сьогодні мовно-етнічною пам'яттю СОТНІ ПОКОЛІНЬ УКРАЇНЦІВ та їхніх предків на цій землі.

І ось тут хтось із уважних слухачів — екскурсантів Лінгвістичного музею і запитує: “Добре, оце Ви все про запозичення з мов сусідів розповідаєте, — а от наша рідна українська мова як же у цей час розвивалася?” Кажу йому: “Шановний слухачу, а Ви звертали увагу на те, що пряма, безперервна лінія Ваших предків — лише материнська? А Ваш тато, перш ніж стати Вашим батьком, був сусідом Вашої мами, він їй якраз не рідний, Боже збав. І так само Ваш дід категорично не був родичем Вашої бабусі, а спочатку лише її знайомим, образно кажучи — сусідом.”

Неминуче, невідворотно всі сусіди наддніпрянських слов'ян родичалися з нами — хто з доброї волі, хто силоміць — і таки ставали батьками чергового покоління тих наддніпрянців. Тому й така різноманітність облич навколо нас: тут знайдеш схожих і на балканців, і на татар, і на фінів, і на кельтів, і на кавказців. І вже точно на литвинів, і росіян, і євреїв, і поляків. Оце він і є, український народ, неповторний, самобутній, бо іншого з такими ж етнічними складниками — немає. На що вже сучасна генетика вдосконалила свої методи дослідження, а й та змушена констатувати для народу України спільність характерних генетичних складників з цілою Європою. Подивіться лишень на карти з монументальних праць антрополога І. Кісей⁴⁵, де видно розподіл генів А, В, 0, D, що єднає українців і з басками (D), і зі Сходом (0), і з Центром Європи (А, В); — або синтетичні комп'ютерні карти з не менш вагомї (але ж 7 кг!) монографії групи вчених на чолі з Л. Каваллі-Сфорца⁴⁶: Наддніпрянщина на ній найсвітліша, тобто містить усі ко-

льори, якими позначені генетичні характеристики решти земель Європи. Та було б і дивно зустріти тут інакшу картину, адже наш народ успадкував терени біля “найвідвідуваніших” земель за всіх переселень народів, коли не сказати прямо — біля “степоного коридору” з Азії до Європи...

Порівняно з цими масштабами мовного матеріалу зовсім зайві чіпляння до “невлаштованості” чи “пізнього характеру” наших письмових мов. Якраз узявши до уваги їхню кількарізкову зміну в Україні за довгезелений час існування українських діалектів (Ю. Шевельов), доходимо висновку, що спадкоємність знання народом своєї мови і всіх її скарбів забезпечувала щоразу жива мовна стихія народних говірок — могутній стовбур мови. Тоді літературна, або писемна, форма мови — наче гілка, найкраща, доглянута, часом — прищеплена. Одна всихає, друга виростає. Проте все на тому ж стовбурі. У тіні того стовбура-веле та дрібнішають і в’януть ой які болісні — бо ще близькі — валуєвсько-емські кривди XIX ст., суперечки про неологізми 1930-х, заборони 1970-х, нерозв’язані питання правопису і мало не національний символ — отой хвостик угору в літері г... Як казав індійський філософ Д. Крішнамурті, коли немає бачення цілого, тоді деталі набувають колосальних розмірів.

Отже, сусіди — спочатку центральноєвропейські італіки, балти, фіни; потім — кавказці, балканці, іранці, кельти; згодом — греки, римляни, германці, монголи, тюрки. Дивовижним і неповторним результатом етномовних обмінів саме з цими народами і є значна частина сучасного українського словника й топонімії України. Поєднати саме цей словник саме з цією топонімією міг упродовж віків тільки один народ. І хоча назва його змінювалася не раз, — це все ті самі наддніпрянці й наддністрянці, предками яких були місцеві групи слов’янських індоєвропейців — весь час тутешніх людей.

Примітки:

1. Цит. за: *Soni R. Shabd-Sanskriti.* — New Delhi, 1998. — Р. 2.
2. *Тищенко К. М.* Аналоги кельтських місцевих назв України в топонімії Росії // Київський географічний щорічник. №3, 2003. — С. 166-185; *Тищенко К. М.* Гунські і аварські топоніми Сіверщини // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини. — Глухів, 2005. —

С. 14-24; *Тищенко К. М.* До етимології етноніма кіммерійців // Східний Світ. № 1-2’97. — С. 106-111; *Тищенко К.* Живий слід Риму в мові і географічних назвах України // Дивослово. № 10, 2004. — С. 67-73; *Тищенко К. М.* Ім’я Глухова серед однотипних назв // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини. — Глухів, 2004. — С. 9-18; *Тищенко К. М.* Іраністичні аргументи на користь концепції центральнослов’янських мов // *Тищенко К. М.* Лекції з лінгвістики для сходознавців. — К., 1998. — С. 33-40; *Тищенко К. М.* Іранські ізогlossen слов’янських мов // Східний Світ. № 1-2’1993. — С. 125-134; *Тищенко К. М.* Кельтські етимології. I. Етнос (1-3) // Мовознавство. 2003. № 4. — С. 3-16; № 5. — С. 35-43; № 6. — С. 42-54; *Тищенко К. М.* Кельтські назви селищ на витоках річок України // Народна творчість і етнографія. № 5-6, 2003. — С. 63-73; № 3, 2004. — С. 109-119; *Тищенко К.* Мовні дарунки давніх сусідів: від скіфів до хозарів // Урок української. № 5-6, 2004. — Вкладка, С. 1-32; *Тищенко К. М.* Мовні свідчення протофінійської присутності у Західній Європі // Етнічна історія народів Європи. Вип. 9. — К., 2001. — С. 77-86; *Тищенко К. М.* Про географічні назви Конотопщини // Київський географічний щорічник. № 4, 2004. — С. 134-142; *Тищенко К.* Про кельтську спадщину деревлян // Україна. Наука і культура. Вип. 32. — К., 2004; *Тищенко К.* Тюринги — германське плем’я з монгольськими зв’язками // Етнічна історія народів Європи. Вип. 18. — К., 2005. — С. 11-18.

3. *Krahe H.* Die Struktur der arleuropaischer Hydronymie. — Wiesbaden, 1963; *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура ранних славян. Лингвистические исследования. — М., 2003; див. також: *Седов В. В.* Происхождение и ранняя история славян. — М., 1979; *Zvebil M.* Indo-European Origins of the Agricultural Transition in Europe // *Whither Archaeology?* / Ed. M. Kuna, N. Venclova. — Praha, 1995. — P. 173-203.

4. *Топоров В. Н., Трубачев О. Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. — М., 1962; *Tyschenko K.* Proto-Finnic and Indo-European Linguistic and Genetic Contacts // Етнічна історія народів Європи. Вип. 14. — К., 2003. — С. 52-60; див. також: *Лыткин В. И., Гуляев Е. С.* Краткий этимологический словарь коми языка. — М., 1970.

5. *Хайдаков С. М.* Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков. — М., 1973; *Нерознак В. П.* Палеобалканские языки. — М., 1978; також: *Железняк І.* До етимології гідронімів Суба і Субот // Мовознавство. № 1, 1973. — С. 77-82.

6. *Абаев В. И.* О происхождении фонемы у(һ) в славянском языке. Проблемы индоевропейского языкознания. — М., 1964; *Абаев В. И.* Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. — М., 1965. Див. також: *Тищенко К.* Мовні дарунки давніх сусідів... Розділ “Іранські впливи в українській мові” (С. 3-11).

7. *Шустер-Шевц Г.* Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития // Вопросы языкознания. № 2, 1983. — С. 33-41.

8. *Трубачев О. Н.* Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология 1965. — М., 1967. — С. 3-81.

9. Мартынов В. В. Становление праславянского языка по данным славяно-иноязычных контактов. — Минск, 1982; Мартынов В. В. Язык в пространстве и времени. — М., 1983.
10. Нерознак В. П., вказ. праця.
11. Див. також: Крушельницькая Л. И. Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // Краткие сообщения Института археологии. — 1965. — № 105. — С. 119-123; Мачинский А. Д. Кельты на землях к востоку от Карпат // Кельты и кельтские языки. — М., 1974. — С. 31-41; Седов В. В. Славяне и кельты (по данным археологии) // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. — М., 1983. — С. 97-107; Rappaport H. Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. — London, 1989.
12. Белецкий А. А. Греческие элементы в географических названиях Крыма // Этимология 1967. — М., 1969. — С. 201-214; Білецький А. О. Гідронімія Кримського півострова (грецький шар) // Питання гідроніміки. — К., 1971. — С. 38-46; Пономарів О. Грецизми в українській мові // Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького. — Вип. 1. — К., 1997. — С. 21-27.
13. Брайчевський М. Ю. Римська монета на території України. — К., 1959; також: Тищенко К. М. Живий слід Риму...
14. Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: результаты и перспективы // Балто-славянские исследования. 1982. — М., 1983. — С. 227-263; Топоров В. Н. Oium Иордана (Getica, 27-28) и готско-славянские связи в Северо-Западном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. — М., 1984. — С. 128-142; Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968. Див. також: Тищенко К. Мовні дарунки давніх сусідів... Розділ "Відгомін готської держави" (С. 20-26).
15. Kozak D. Gli Unni // Tesori delle steppe. Cimмери, Sciti, Sarmati, Unni, Avari e Cazari. — Milano, 1996. — P. 141-151; див. також: Тищенко К. Мовні дарунки давніх сусідів... Розділ "Мовні сліди каганатів алтайців" (С. 27-32).
16. Трубачев О. Н.: 1957, ВЯ, № 5, С. 67.
17. Kluge H. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. — Berlin, NY, 1975.
18. Dauzat A. Dictionnaire etymologique de la langue française. — Paris, 1938.
19. Cortelazzo M., Zolli P. Dizionario etimologico della lingua italiana: In 5 vol. — Bologna, 1979-1988.
20. ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. — К., 1982-2002...
21. ODEE — The Concise Dictionary of English Etymology / Ed. T.F.Hoad. — Oxford, 1996.
22. GPC — Geiriadur Prifysgol Cymru. A Dictionary of the Welsh Language. — Caerdydd, 1967-2002. Див. також: Mac Bain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. — Glasgow, 1982 (E-version).
23. SSA — Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja: 3 osana. — Helsinki, 1992-2000.
24. Bielecki A. A. La raccolta della terminologia marina-ра e peschereccia nell'Unione Sovietica per l'ALM // Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo. — Firenze, 1966. — P. 55-69; Tyssencko K. Lessico marinaro e peschereccio del litorale caucasico del mar Nero // Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo. No 13-15 (1971-1973). — Firenze, 1976. — P. 645-663.
25. Пор. висновки на матеріалі словотвору: Вендина Т. Э. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. — М., 1990.
26. Менгес К. Восточные элементы в "Слове о полку Игореве". — Ленинград, 1979. — С. 135.
27. СТМЯ — Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков: В 2 т. — Ленинград, 1975-1977. — Т. II. — С. 58, 59.
28. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. — К., 1963.
29. Див. Тищенко К. Мовні дарунки давніх сусідів... Розділ "Мова про довге співжиття з кельтами" (С. 12-19).
30. Тищенко К. М. Кельтські етимології ...
31. Диллон М., Чедвик Н. К. Кельтские королевства. — СПб., 2002. — С. 85.
32. Тищенко К. М. Про кельтську спадщину деревлян...
33. Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Вказ. праця, 193-194.
34. Трубачев О. Н. Этногенез... — С. 10.
35. Renzi C., Andreose A. Manuale di linguistica e filologia romanza. — Bologna, 2003. — P. 171.
36. Kiss L. Foldrajzi nevek etimologiai szotara. — Budapest, 1980; Eichler E. Die Ortsnamen der Niederlausitz. — Bautzen, 1975; Eichler E., Walther A. Ortsnamenbuch der Oberlausitz: In 2 Bde. — Berlin, 1978; Fischer D., Eichler E., Naumann H. Namen Deutscher Städte. — Berlin, 1963; Walter H. A aventura das linguas do Ocidente. A sua origem, a sua historia, a sua geografia. — Lisboa, 1996; Manczak W. Wieza Babel. — Wrocław, 2000; Стрижак О. С. Балкансько-українські взаємозв'язки і паралелі // Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. — К., 1981. — С. 31-65; Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії. — К., 1989; Стрижак О. С. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. — К., 1991; Стрижак О. С. Кельти й Україна // Україна. Наука й культура. Вип. 23. — К., 1989. — С. 266-277; Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. Москва, 1984; Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. — М., 1968; Поспелов Е. М. Географические названия мира. Топонимический словарь. — М., 2002; Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы — свидетели миграции славян // Вопросы языкознания. — № 6, 1974. — С. 48-67.
37. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — М., 1964-1973.
38. Непокупний А. П. Балтійсько-українські взаємозв'язки і паралелі // Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. — К., 1981. — С. 65-84.
39. Поринев Б. Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. — М., 1974. — С. 18.
40. Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовских этнических территорий в Средневековье // Балто-славянские исследования. 1986. — М., 1988. — С. 195-203, карты.
41. Тищенко К. Живий слід Риму...
42. Фасмер М. Вказ. праця, II, 642.
43. Топоров В. Н. 1984, 138.
44. Тищенко К. М. Гунські і аварські топоніми...
45. Kiszely I. A foldnepei 1. Eurora pepei. — Budapest, 1979. — L. 136, 138, 140, 142, — з посиланнями на А. Муран.

46. *Cavalli-Sforza L. L.* e. a. *The History and Geography of Human Genes.* — Princeton, 1994. — P. 548, colour map 4.

Література

Абаев В. И. О происхождении фонемы у(h) в славянском языке. Проблемы индоевропейского языкознания. — М., 1964; *Абаев В. И.* Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. — М., 1965.

Белецкий А. А. Греческие элементы в географических названиях Крыма // *Этимология* 1967. — М., 1969. — С. 201-214; *Белецкий А. О.* Гидронимия Крымского півострова (грецький шар) // *Питання гідроніміки.* — К., 1971. — С. 38-46.

Брайчевський М. Ю. Римська монета на території України. — К., 1959.

Вендина Т. Э. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. — М., 1990.

Гаучас П. К. вопросу о восточных и южных границах литовских этнических территорий в Средневековье // *Балто-славянские исследования.* 1986. — М., 1988. — С. 195-203, карты.

ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови: В 7 т.* — К., 1982-2002...

Железняк І. До етимології гідронімів Суба і Субот // *Мовознавство.* № 1, 1973. — С. 77-82.

Лыткин В. И., Гуляев Е. С. Краткий этимологический словарь коми языка. — М., 1970.

Мартынов В. В. Становление праславянского языка по данным славяно-иноязычных контактов. — Минск, 1982.

Мартынов В. В. Язык в пространстве и времени. — М., 1983.

Мачинский А. Д. Кельты на землях к востоку от Карпат // *Кельты и кельтские языки.* — М., 1974. — С. 31-41.

Менгес К. Восточные элементы в "Слове о полку Игореве". — Ленинград, 1979.

Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. Москва, 1984.

Непокупний А. П. Балтійсько-українські взаємозв'язки і паралелі // *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках.* — К., 1981. — С. 65-84.

Нерознак В. П. Палеобалканские языки. — М., 1978.

Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. — М., 1968.

Пономарів О. Грецизми в українській мові // *Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького.* — Вип. 1. — К., 1997. — С. 21-27.

Поринев Б. Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. — М., 1974.

Поспелов Е. М. Географические названия мира. Топонимический словарь. — М., 2002.

Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. — М., 1979.

Седов В. В. Славяне и кельты (по данным археологии) // *История, культура, этнография и фольклор славянских народов.* — М., 1983. — С. 97-107.

СТМЯ — *Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков: В 2 т.* — Ленинград, 1975-1977.

Стрижак О. С. Балкансько-українські взаємозв'язки і паралелі // *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках.* — К., 1981. — С. 31-65.

Стрижак О. С. Етнімія Геродотової Скіфії. — К., 1989.

Стрижак О. С. Етнімія Птолемеєвої Сарматії. — К., 1991.

Стрижак О. С. Кельти й Україна // *Україна.* Наука й культура. Вип. 23. — К., 1989. — С. 266-277.

Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. — К., 1963.

Тищенко К. М. Аналоги кельтських місцевих назв України в топонімії Росії // *Київський географічний щорічник.* № 3, 2003. — С. 166-185.

Тищенко К. М. Гунські і аварські топоніми Сіверщини // *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини.* — Глухів, 2005. — С. 14-24.

Тищенко К. М. До етимології етноніма киммерійців // *Східний Світ.* № 1-2'97. — С. 106-111.

Тищенко К. Живий слід Риму в мові і географічних назвах України // *Дивослово.* № 10, 2004. — С. 67-73.

Тищенко К. М. Ім'я Глухова серед однотипних назв // *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини.* — Глухів, 2004. — С. 9-18.

Тищенко К. М. Іраністичні аргументи на користь концепції центральнослов'янських мов // *Тищенко К. М.* Лекції з лінгвістики для сходознавців. — К., 1998. — С. 33-40.

Тищенко К. М. Іранські ізоглоси слов'янських мов // *Східний Світ.* № 1-2'1993. — С. 125-134.

Тищенко К. М. Кельтські етимології. I. Етнос (1-3) // *Мовознавство.* 2003. № 4. — С. 3-16; № 5. — С. 35-43; № 6. — С. 42-54.

Тищенко К. М. Кельтські назви селищ на витоках річок України // *Народна творчість і етнографія.* № 5-6, 2003. — С. 63-73; № 3, 2004. — С. 109-119.

Тищенко К. Мовні дарунки давніх сусідів: від скіфів до хозарів // *Урок української.* № 5-6, 2004. — Вкладка, С. 1-32.

Тищенко К. М. Мовні свідчення протофініської присутності у Західній Європі // *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 9. — К., 2001. — С. 77-86.

Тищенко К. М. Про географічні назви Конотопщини // *Київський географічний щорічник.* № 4, 2004. — С. 134-142.

Тищенко К. Про кельтську спадщину деревлян // *Україна.* Наука і культура. Вип. 32. — К., 2004.

Тищенко К. Тюринги — германське плем'я з монгольськими зв'язками // *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 18. — К., 2005. — С. 11-18.

Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: результаты и перспективы // *Балто-славянские исследования.* 1982. — М., 1983. — С. 227-263.

Топоров В. Н. Oium Иордана (Getica, 27-28) и готско-славянские связи в Северо-Западном Причерноморье // *Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья.* — М., 1984. — С. 128-142.

Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. — М., 1962.

Трубачев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений // *Этимология* 1965. — М., 1967. — С. 3-81.

Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968.

Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы — свидетели миграции славян // Вопросы языкознания. — № 6, 1974. — С. 48-67.

Трубачев О. Н. Этногенез и культура ранних славян. Лингвистические исследования. — М., 2003.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — М., 1964-1973.

Хайдаков С. М. Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков. — М., 1973.

Шустер-Шевц Г. Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития // Вопросы языкознания. № 2, 1983. — С. 33-41.

Bielecki A. A. La raccolta della terminologia marinara e peschereccia nell'Unione Sovietica per l'ALM // Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo. — Firenze, 1966. — P. 55-69.

Cavalli-Sforza L. L. e. a. The History and Geography of Human Genes. — Princeton, 1994.

Cortelazzo M., Zolli P. Dizionario etimologico della lingua italiana: In 5 vol. — Bologna, 1983.

Dauzat A. Dictionnaire etimologique de la langue française. — Paris, 1938

Eichler E. Die Ortsnamen der Niederlausitz. — Bautzen, 1975.

Eichler E., Walther A. Ortsnamenbuch der Oberlausitz: In 2 Bde. — Berlin, 1978.

Fischer D., Eichler E., Naumann H. Namen Deutscher Stadte. — Berlin, 1963.

GPC — Geiriadur Prifysgol Cymru. A Dictionary of the Welsh Language. — Caerdydd, 1967-2002.

Kiss L. Foldrajzi nevek etimologiai szotara. — Budapest, 1980.

Kiszely I. A foldnepei 1. Europa nepei. — Budapest, 1979.

Kluge H. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. — Berlin, NY, 1975.

Krahe H. Die Struktur der arleuropaischer Hydroonymie. — Wiesbaden, 1963.

Kozak D. Gli Unni // Tesori delle steppe. Cimмери, Sciti, Sarmati, Unni, Avari e Cazari. — Milano, 1996. — P. 141-151.

Mac Bain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. — Glasgow, 1982 (E-version).

Manczak W. Wieża Babel. — Wrocław, 2000.

ODEE — The Concise Dictionary of English Etymology / Ed. T. F. Hoad. — Oxford, 1996.

Renfrew C. Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. — London, 1989.

Renzi C., Andreose A. Manuale di linguistica e filologia romanza. — Bologna, 2003.

Soni R. Shabd-Sanskriti. — New Delhi, 1998.

SSA — Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja: 3 osana. — Helsinki, 1992-2000.

Tyscenko K. Lessico marinaro e peschereccio del litorale caucasico del mar Nero // Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo. No 13-15 (1971-1973). — Firenze, 1976. — P. 645-663.

Tyscenko K. Proto-Finnic and Indo-European Linguistic and Genetic Contacts // Етнічна історія народів Європи. Вип. 14. — К., 2003. — С. 52-60.

Walter H. A aventura das linguas do Ocidente. A sua origem, a sua historia, a sua geografia. — Lisboa, 1996.

Zvelebil M. Indo-European Origins of the Agricultural Transition in Europe // Whither Archaeology? / Ed. M. Kuna, N. Venclova. — Praha, 1995. — P. 173-203.

The article under consideration states the total combination of linguistic facts which is a generalization of 350 publications on the research of ancient ethnolinguistic contacts of Ukrainian vocabulary and toponymy. The author discusses toponymic facts and lexical borrowings, explains their presence in the Ukrainian language, and in the conclusion gives his view on the succession of the Ukrainian folk through the contacts with its neighbours.